

Valentí Fàbrega i Escatllar (Köln)
La *Consolació de la Filosofia*
en la versió catalana
de Pere Saplana i Antoni Genebreda (1358/1362)

A l'any 524 moria decapitat, per ordre del rei ostrogot Teodoric el Gran, el darrer gran pensador romà Severí Boeci. Durant l'any de presó a Pavia, en el qual es dugué a terme el procés d'alta traïció que l'havia de conduir a la mort, va escriure la seva última obra, la *Consolació de la Filosofia*. Es una obra de no gaire volum que reflexa d'una manera viva l'angoixós estat d'esperit d'aquell intel·lectual romà, gran patrici, poderós terratinent i primer ministre a la cort de Ravenna, caigut sobtadament en desgràcia i confrontat amb l'amarga perspectiva d'una pèrdua de béns i de la vida mateixa. El seu escrit és una recerca sincera d'orientació personal en una situació de crisi profunda; és un plantejament lúcid sobre el sentit d'una vida humana sacsejada pels cops inexplicables de l'atzar i d'un món dominat per la injustícia. Ell troba la solució en el marc de la seva filosofia neoplatònica, religiosa, que professava a l'estil d'un Porfiri, Procle o Ammoni Saccas, amb un esperit integrador i obert a corrents estoics i aristotèlics i tal vegada també - la cosa no és clara i la controvèrsia encara dura - al cristianisme.

A partir del segle IX la *Consolació* fou una obra extraordinàriament llegida, comentada, imitada i traduïda. Més de 400 manuscrits en són la prova. La gran majoria l'acceptà sense reserves com una mostra de pensament cristià, seguint la interpretació d'Alcuí de York i de Remigi d'Auxerre. Una minoria només, de la qual Bovo de Corvey és el representant més qualificat (PL 64, 1239 / 1246), es mostrà crítica, sospitant que el neoplatonisme de Boeci incloïa, d'una manera més o menys encoberta, concepcions paganes incompatibles amb el cristianisme.¹

¹ Cfr. Pierre Courcelle: *La Consolation de Philosophie dans la tradition littéraire:*

L'anglosaxó fou la primera llengua en què es traduí aquesta obra de Boeci. Es va fer per encàrrec del rei Alfred el Gran. Traduccions notables són les de Chaucer a l'anglès i de Jean de Meun al francès. Notker Labeo de Sankt Gallen la traduí per primera vegada a l'alemany i Jacob Vit de Bruges al neerlandès.²

Dos frares dominics, Pere Saplana, conventual de Tarragona, i Antoni Genebreda, de Barcelona, dedicaren llur traducció de la *Consolació* «en romanç catalanesc» a l'infant Jaume de Mallorca. Era el fill de Jaume III, empresonat sota condicions rigorosíssimes per Pere el Cerimoniós al Castell Nou de Barcelona des del 1358 fins el 1362, any en el que l'infant, gràcies a l'ajuda d'uns conjurats, pogué fugir a Nàpols. Aquests anys de captivitat són l'única referència cronològica que tenim sobre la versió catalana.³ Pere Saplana morí entre el 1380 i el 1385 deixant la traducció inacabada. A prec de Bernat Joan Donzell, ciutadà de València, Antoni Genebreda, home de lletres d'un cert prestigi, va reprendre l'obra. Completà el que encara hi mancava (els metres 3 i 4 i els fragments de prosa 4 i 5 del llibre cinquè), esmenà falles de traducció, hi afegí un pròleg i feu una exposició històrica sobre les relacions de Teodoric el Gran i Boeci. El resultat va ser una segona edició, corregida i augmentada, de la versió de Saplana.⁴ Jo em limitaré a fer una presentació comentada del seu contingut tal com aquesta versió revisada ens és assequible en l'única

Antécédents et Postérité de Boèce, Paris: Études Augustiniennes, 1967, 241-344.

² F. Sassen: «Boethius - Lehrmeister des Mittelalters», in: Manfred Fuhrmann / Joachim Gruber: *Boethius*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1984, 108-109, 117-119.

³ Cfr. Martí de Riquer: *Història de la Literatura Catalana*, volum 2, Barcelona: Ariel, 1980, 462.

⁴ Cfr. Josep M. Coll: «Fra Pere Saplana, O. P. autor de la traducció catalana del llibre *Consolació* de Boeci», en: *La paraula Cristiana* 22 (1935), 305-309. M. Menéndez Pelayo, basant-se en les proves de Jaime Villanueva (*Viaje literario a las Iglesias de España*, 18, 206), afirma: «[Saplana] Es el verdadero autor de la traducción catalana de los libros *De consolatione* [...], la cual se ha venido atribuyendo a Fr. Antonio de Ginebreda, que fué meramente el que la adicionó.», en: *Biografía Hispano-Latina Clásica*, volum 1, 295, Santander: Aldus, 1950.

edició existent, de Bartomeu Muntaner, amb notes bibliogràfiques d'Àngel Aguiló: *Llibre de Consolació de Philosophia*, col·lecció *Biblioteca Catalana*, Barcelona 1873.⁵

D'antuvi cal dir que l'obra dels dominics catalans és quelcom més que una pura traducció. Es, en realitat, una paràfrasi de la *Consolació* de Boeci amb tot un comentari intercalat en el text mateix. Cal doncs, en una primera part, fer una síntesi de les característiques, tendències i omissions més importants d'aquesta traducció lliure i, en una segona, exposar els continguts i les tendències del comentari. Això ens possibilita una comprensió global d'aquesta interpretació catalana medieval del filòsof romà. Ben lluny de voler ser exhaustiu en l'anàlisi del text, intentaré provar les meves assercions, per regla general, amb un únic exemple.

I La traducció: característiques, tendències i omissions

Distanciament clar i fet a consciència del text llatí és un canvi de perspectiva molt significatiu: la transformació constant, al llarg de tots els capítols, del jo autobiogràfic de Boeci en la tercera persona, ell, Boeci. Ja no es tracta, doncs, de la perspectiva del traductor que intencionalment és la mateixa que la de l'autor, sinó l'objectivadora del comentarista. Així, per exemple, el pensador romà davant la Filosofia apareguda com un senyora plena d'autoritat exclama:

I jo, que tenia els ulls entelats per les llàgrimes i no podia reconèixer qui era aquesta dona tan autoritària, vaig restar estupefacte [...] (I 1, 13).

Els traductors, en canvi, escriuen:

Lauors Boeci qui hauia los vlls plorosos e la pensa aterrada, quant hagues guardada la dita dona, e vees que axi se era ensenyorida dell, e no la conegues, estech tot marauellat [...] (22).

⁵ Un fragment d'aquesta versió (I m1-2; 3-m4, 12) amb nombroses discrepàncies textuais, fou publicat per Próspero Bofarull y Mascaró: *Documentos literarios de la antigua lengua catalana (siglos XIV y XV)*, Barcelona 1973 (= 1857). La informació sobre els diferents manuscrits l'ofereix M. Menéndez Pelayo (vegeu nota 4), 295-299.

1. Simplificació

Una tendència molt acusada és la de simplificar i sistematitzar el text. Sobre les diferents funcions del fat, concebut com un encadament de causes, escriu Boeci:

Aquest encadenament mou cel i estrelles, coordina els elements⁶ entre si i els transforma commutant-los alternativament; ell és el que renoulla tot el que neix i mor, mitjançant un desenvolupament semblant al dels fetus i de les llavors. Ell amarra també els actes i les fortunes dels homes amb el lligam indissoluble de les causes (IV 6, 18/19).

Els traductors simplifiquen tot el passatge i el sistematitzen alhora d'acord amb el següent esquema:

E son .v. coses sotsmeses al dit fat, ço es, lo cel ab les esteles, e los elements, e totes coses quis poden engenrar o corrompre, e les obres dels homens e les lurs ventures (202).

La simplificació pren sovint un caire abstracte i generalitzador, sobretot en els fragments poètics de l'obra, per tal d'eludir denominacions geogràfiques, al·lusions històriques, cosmològiques, astronòmiques o mitològiques del Món Antic difícils d'entendre per a l'home de l'Edat Mitjana. Així, en una descripció poètica d'un eclipsi de lluna, en la qual és insinuat el costum popular, supersticions, d'assistir a l'astre en aquest esdeveniment commovedor, fent tota mena de sorolls metàlics, escriu Boeci:

Si empal·lideixen els corns evanescents de la lluna plena,
engolits per les vores de la tenebra opaca
i descobreix la lluna enterbolida uns astres
que cobria abans amb sa faç refulgent:
la ignorància general commou el poble
que fatiga el bronze amb repicaments iterats. (IV m 5, 7/12).

Aquesta descripció esdevé en la versió medieval una mera asserció generalitzant:

Axi mateix se merauellen les gents del eclipsi del sol e de la luna quis fan algunes vegades, ço es, quant perden lur claredat, per ço car no saben la raho, e si la sabien no sen merauellarien (198).

⁶ Els quatre elements bàsics de la matèria, segons la cosmologia del Món Antic: el foc, l'aire, l'aigua i la terra.

2. Amplificació didàctica

Però tendència dels traductors més dominant encara que el recurs a la simplificació esquematitzant i a les abstraccions evasives, és precisament la contrària, la tendència a amplificar el text llatí amb tota una concreció de detalls al servei d'una plasticitat didàctica, aclaridora. L'objecció que presenta Boeci contra la vanitat del ben vestir, observant simplement que el goig que fa una bona indumentària és degut només a «la naturalesa del material» o a «la traça de l'artífex» (II, 5, 17), ve especificada pels traductors de la manera següent:

Encara mes, ¿per quina raho te delites tu en vestidures precioses? car en aço ensenyes poch seny, car la materia de les vestidures no es tua, ço es, la lana, o la seda, o lo li, o lo canem; ans les besties e les erbes ho han donat, e tu has ho pres axi com a freturos de la lur abundancia que Deus los ha donada: sit delites en la forma, ço es, en lo texir, o cosir, o semblants coses, axi mateix no es teu, mas del maestre, ço es, del texidor o del sastre: per que not hi deus gloriejar pus no es teu (83).

Boeci es queixa per boca de la Filosofia sobre la manca de sinceritat entre els homes en llur judici sobre la realitat de les coses:

Us complau designar les coses amb falsos noms que no corresponen a llur realitat intrínseca i que els efectes d'aquestes coses mateixes deixen fàcilment al descobert com a falsos; per això, doncs, ni les riqueses, ni el poder, ni les dignitats no mereixen unes tals denominacions (II 6, 19).

Els traductors exemplifiquen aquesta manca de sinceritat d'una manera més plàstica:

Empero son axi nomenats per los homens del mon segons lur oppinio que desuia molt de la veritat; mas son axi appellats per lo contrari, axi com lo vinagre appella hom vin dolç, e a les fembres auols e comunes⁷ diu hom que son bones dones, e los masells⁸ appella hom sans (93).

En els metres de la *Consolació* els traductors no solament no fan cap esforç per assolir un llenguatge més o menys poètic sinó que, ben al contrari, accentuen sovint el caire de prosa didàctica de llur estil. Així el plany de Boeci, d'expressió molt comprimida, sobre la cobdícia humana envers l'or i les pedres precioses, de conseqüències funestes:

¿Qui fou el primer que excavà,

⁷ Dolentes i prostituïdes.

⁸ Leprosos.

objectes de valor, creadors de perill,
filons d'or colgats i gemmes
que volien romandre ocultes? (II m 5, 27/30).

és amplifcat pels nostres traductors amb llur afany didàctic, amant de la claretat:

Per que iplagues a Deu que null temps no fos estat atrobat aur, ne argent, ne pedres precioses, ne les altres riqueses que torben als homens lur enteniment els gita de raho, e que fossen encara en lur loch amagades, car son perilloses per quant son tengudes per precioses. O Deus, *ie* qui fo aquell qui les grans pesses del or amagat, e les pedres precioses qui volen estar dejus terra, ab perills tan grans troba primer cauant sots terra? (88).

La breu i obscura al·lusió de Boeci a l'estratègia parta, emprada a la batalla de Carres contra Cras, del contraatac sobtat en plena fugida simulada:

En els penyals del congost aquemènic, on clavaren, tombant-se,
combatents fugissers llurs fletxes als pits dels perseguïdors (V m 1, 1/2)

resta molt ben aclarida, amb notable exactitud històrica, en la prosa dels traductors:

E posar ten he eximpli, car tu saps que en la terra de Persida, en aquella regio que es appellada Achumenia, en la qual les gents se combaten encaçant e fugent, e cells qui fugen trameten aytan be lurs tretes com cells qui encalcen, e fan aytan gran dampnatge fugent com encalçant (225/226).

3. Errors de traducció

Els errors de traducció mostren causes distintes: la manca de coneixements històrics fa confondre als traductors el càrrec de cònsul amb el títol consular (per exemple 37 cfr. I 4, 13; 38 cfr. I 4, 14), la cúria senatorial romana és anomenada cort (68 cfr. II 3,8), la cadira curul del magistrat romà simplement cadira (68 cfr. II 3,8), el famós polític atenenc Alcibiades («Alcipies») «una bella fembra qui era auol de son cors» (134 cfr. III 8, 10) i el dramaturg Eurípides «un philosoph qui ha nom Euripus» (131 cfr. III 7, 6). El got Conigast de la cort de Teodoric esdevé batlle (37), el cairell, projectil de la ballesta, un projectil de l'exèrcit romà (196) i la vida celibatària de la societat romana institució clerical de l'Edat Mitjana d'aquells que «son forçats de tenir castedat» (74 cfr. II 4, 14). La lira del refrany homèric «com l'ase escolta la lira» (II. A 363) citat en grec per Boeci (I 4, 1) perd

concreció en el text català: «com a ase qui ou esturments»⁹ (34/35). Altres errors tenen un origen filosòfic. La concepció platònica del temps derivat de l'eternitat (Timeu 37d) expressada per Boeci en la pregària «fas - tu Déu - procedir el temps de l'eternitat» (III m 9, 2/3) és malentesa pels traductors que escriuen:

qui manes e ordones que lo temps sia mesurat e different de la mesura de euiternitat, ço es, mesura dels angels e de les animes (142).

En fi, la causa d'altres errors cal cercar-la en el terreny de la gramàtica, del lèxic, en general, o, concretament, de la toponímica.

4. Encerts

La *Consolació* catalana mostra aspectes positius, ben assolits lingüísticament i filosòfica. Valguin com a exemples la traducció de la definició boeciana de la benaurança suprema:¹⁰

la qual - la beneuyrança - es tal que quant hom la ha aconseguida no roman altra cosa per desijar, car es sobiran ben de tots los altres bens, e conten e compren en si tots altres bens [...] Hon¹¹ te dich que beneuyrança es stament perfet e acabat per ajustament de tots bens (109).

O de la famosa definició de l'eternitat divina:¹²

etermitat es possessio perfeta e tota ensemps de vida sens terme, ço es, sens començament e sens fi (249).

Bon exemple de prosa narrativa és la traducció que fan els dominics catalans del mite d'Orfeu i Euridice tot seguint amb notable fidelitat la versió que Boeci en dóna (III m 12):

On deuets saber e notar que Orpheu hauia vna muller la qual amaua molt e hauia nom Euridix: e vna vegada se esdeuench que Eurist jerma de Orpheu volia forçar desonestament la dita Euridix, la qual quant conech la intencio de Eurist que la volia pendre, fugili per vn prat, e mentre fugia la serp la morde, per lo qual mors mori e fo aportada als inferns. Lauores quant Orpheu hac sabuda la mort de sa muller tant amada e tant casta, hac molt gran dolor de la dita mort, e pres lo seu instrument lo qual sabia ben sonar, e comença de cerchar la dita muller, primerament per los deserts e

⁹ Els instruments.

¹⁰ «la benaurança és l'estat perfecte que resulta de l'acumulació de tots els béns» (III 2, 3).

¹¹ Hon = On (cfr. On per aço, 128) Per això.

¹² «L'etermitat és, doncs, la possessió total i perfecte, a la vegada, d'una vida interminable» (V 6, 4).

per les forests, e sonaua tant dolçament e tant placent que los arbres dels boschatges feya correr, e les aygues corrents forçaua de star, e tant era placent lo seu so que lo ceruo sens temor se acostaua als lehons, e la lebra no havia pahor de star prop los cans. E quant la hagues molt cerchada sonant son instrument per lo mon e no la trobas, per gran escalfament de amor que havia a la muller dessus dita cerchaua la als inferns sonant son instrument; e quant fo a la porta, Cerberus qui es porter dinfern fo pres en lo so que li feya, e no li poch tancar, per que ell entra demanant sa muller ab lo seu sonament. Per lo qual tochament los diables qui ponexen los mals feytors, començaren a plorar per pietat que hauen de Orpheu. E la roda en la qual sta fermat lo cap de Ixion, cessa del seu rodar. Tantulus axi mateix no hac fam ne set. E lo voltor cessa de tirar lo fetge de Tici. Finalment que en Pluto, qui es senyor dels inferns, no poch sofferir e dix: o barons, tots som vençuts, donem li sa muller, car massa li costa, car per los seus cants e melodies e treballs la deu hauer; empero prengala ab aytal condicio, que quant sich sera èxit nos regir¹³ vers los inferns, en altra manera perdrala sens esperança de recobrar, car no volem que altra vegada li sia donada. Lauores Orpheu pres la muller e exi dels inferns, e quant fo prop de la fi de la nit que exia dels inferns regiras e guarda, e vee los inferns; per que la sua muller li fon leuada e tolta¹⁴ e tornada als inferns. (167/168)

5. Omissions significatives

Simptomàtiques són les omissions dels traductors. Totes les al·lusions del text de Boeci de caire neoplatònic que fan del pensador romà un filòsof suspecte de paganisme, com les expressions que relativitzen el monoteisme o que afirmen la preexistència de les ànimes o la creació de l'univers a partir de la matèria, són totalment ignorades. Llur línia clara no és la dels crítics de la *Consolació* sinó la d'una «interpretatio christiana» sense problemes d'ortodòxia. Aquesta tendència inequívoca rep en el comentari una confirmació irrefutable.

II El comentari: continguts i tendències

1 Cada metre i cada capítol de la prosa està introduït breument. En general, els autors tenen l'encert de copsar la idea bàsica del text que

¹³ No es regiri.

¹⁴ Llevada, enduta (de toldre o tolre = llevar, endur-se).

segueix i d'exposar-la amb traça de bons didactes. Valgui com a exemple la introducció al segon metre del llibre cinquè:

En aquest segon metre posa que lo enteniment diuinal sens tota comparacio es pus clar que lo sol material, loant lo de tota perfeccio. E comença en lo lati Puro clarum lumine. (230)

2 Aquesta tasca orientadora és portada a cap també mitjançant excursos intercalats en el text boecià, tot interrompent el passatge filosòfic que tradueixen, per fer un resum didàctic del mateix. Així, per exemple, entre els versets 3 i 4 del IV 7 podem llegir tota una digressió sobre la funció positiva de la fortuna, tant si ella és favorable com adversa:

Respos la philosophia: jo to mostrare, e axi enten be les mies paraules. Tota cosa qui sia justa o proffitosa es bona; e trobaras que tota fortuna, sia placent o desplaent, sia de benança o de tribulacio, es justa e proffitosa; car la fortuna placent o de benança si va a les bones persones, es los dada per guardo, e axi es justa, els es raho de exercitar se e fer mes de be,¹⁵ e axi es proffitosa; e si ve a les males persones, guardonels de alguns bens que hauran fets, els fa regonexer per lo benifet que han reebut. E la fortuna desplaent es donada per punicio e per correccio dels mals, per que es justa e proffitosa; appar donques que es bona. (213)

3 Com altres autors medievals mostren els traductors catalans una gran predilecció per l'argumentació basada en autoritats, per tal de reforçar els raonaments propis o, simplement, per fer palesa llur erudició personal. No solament doncs tradueixen les cites que fa Boeci en la *Consolació* sinó que hi afegeixen per llur compte altres d'Aristòtil (77, «les Etiques», 131 i 243 cfr. 166, «Politiques» 90, «lo quart libre de les Coses animades», 96 i «lo libre *Dels animals*» 247), Plató (18, 77 i 125), Demòstenes (18), Empedocles («segons recompte Theophosus¹⁶ en lo començament del libre de planetes» 31), Cató (14/15), Ciceró (128, «lo libre de Amicicia»,¹⁷ 111), Ovidi («lo primer libre de *Metamorphesos*»,¹⁸ 248, Trist. I 9, 5, 124 i «lo primer libre de

¹⁵ «la fortuna desplaent o de tribulacio».

¹⁶ Teofrast.

¹⁷ *De amicitia*, 18.

¹⁸ Met. I 84 - 86.

Remey de amor»,¹⁹ 48/49), Sèneca (75 i 126), Fulgenci («lo libre de Natura dels deus»,²⁰ 72, 163²¹ cfr. 220²², 233²³ i 221²⁴). Sòcrates hi és citat també, probablement es tracta del llibre *De deo Socratis*, o sia de la demonologia d'Apuleu (28); i també el doctor Macer (29), segurament és una referència al tractat *De viribus herbarum* - les Virtualitats de les herbes - d'Odo de Meung. I en fi, no hi manquen tampoc, entre les cites, el gran dominic, sant Tomàs d'Aquino (91) i la Bíblia (Prov. 8, 19, 19 i Vulgata Ps. 81, 6, 149).

4 Passatges descriptius de la *Consolació*, com la presentació de caire prosopopeic de la Filosofia són enriquits amb aclariments al·legòrics:

Per lo ceptre - el ceptre de la Filosofia (I, 1, 6) - es entesa correcció, car al saui se pertany de corregir e castigar hom foll. (20)

Altres excursos aclaratoris són d'ordre biogràfic. Així, per exemple, quan Boeci parla de les condicions del seu empresonament, afegeixen els traductors:

On es notadora cosa que lo dit Theodorich per la sua crueltat tolch a Boeci tota persona qui hagues ab ell priuadesa, e negun seu amich nol gosa seguir, e no li lexa negun seu amich a son servir. (14)

Excursos de molta més amplada constitueixen l'anecdolari històric més o menys llegendari, totalment afegit al text de la *Consolació*, que testimonia la gràcia narrativa dels traductors. Valgui com a exemple, primerament, la llegendària versió de la derrota i mort del rei Cressus de Lídia en la seva lluita contra el rei persa Cir, de la qual Boeci només fa una breu al·lusió:²⁵

Empero bet deuria membrar la istoria de Cressus qui fo rey de Lidia no ha passat molt de temps. Aquest Cressus qui fo rey de Lidia hac guerra ab lo

¹⁹ Remedia amoris 127 - 128.

²⁰ Mithologica.

²¹ Mithologica I 20.

²² Mithologica I 9.

²³ Mithologica II 5.

²⁴ Expositio Vergilianae continentiae. 155.

²⁵ «¿No sabies que Cressus, el rei dels lidis, temut no feia gaire per Cir, fou lliurat poc després, ben digne de compassió, a les flames de la foguera i fou protegit per un xàfec caigut del cel?» (II 2, 11).

rey de Persida que hauia nom Sirus, lo qual fo pres en la batalla per Sirus e fo jutjat a cremar: per la qual cosa com la gent de Sirus haguessen aplagades moltes rames, e romagueres, e argilagues, e haguessen enuironat de la dita lenya lo dit Cressus posat en mig ences lo foch entorn, e començes a pluuiicar, lexaren lo dit Cressus, pensant que no poria escapar. En apres vench la pluja molt gran e rebea, e apaga lo foch ans que li hagues fet mal, e en axi fonch desliurat de les mans dels seus enemichs e de la sentència de mort tan cruel contra ell dada, e anassen a son alberch. Empero com fos a casa sua es fos posat a dormir, lo primer vespre somia que estaua en vn arbre molt alt en lo qual lo sol lo escalfaua, e la pluja lo banyaua, e alguns aucells lo picauen; lo qual somni li membra be quant hac dormit: molt si pensa, e dix lo a la sua filla qui hauia nom Fayna, la qual era molt sauia e coneixia molt en declarar los sompnis. Quant la dita Fayna se fo ben pensada en lo dit sompni, dix al dit Cressus pare seu, que per res no tornas a combatre contra Sirus rey, en altra manera seria penjat e morria. Empero lo dit Cressus no hac ansia del sompni, com lo diable lo engana: on con ell faes sacrifici a la ydola e demanas sis combatria ab Sirus, respos li lo demoni: *Cressus perdet Alim transgressus plurima regna*. Vol dir en romanc: Cressus perdra o deguastara molts regnes com haura passat lo riu de Alim. Per que torna a la guerra e vench a la batalla, e fo pres e penjat, segons que lo sompni li hauia mostrat. (63/64)

Un altre bon exemple d'aquest anecdolari afegit és la llegenda de Dàmocles,²⁶ en la qual el protagonista esdevé germà del tirà Dionís de Siracusa i és amenaçat, no per la famosa espasa, sinó per sis ganyets que entornen la seva persona:

Axi com appar en Dionis qui era tiran rey de Sicilia, lo qual quant vn dia fos en son palau molt trist, e vingues son jerma, quant lo vees estar consiros demanali per que era trist, e per que nos donaua alegria, e que faes la cara alegre. E lo dit Dionis calla, e quant vench lendema mati ell feu tochar les trompes a la porta del dit jerma seu: e era costum que feya semblant a tots cellis qui eren jutjats a mort. Per que feu pendre lo dit seu frare e posar en vna casa streta e poch, en la qual fo posat entre .vj. coltells, axi que ell stant dret en peus nos podia moure sens que no fos naffrat o punyit per algun daquells, car la vn tenia sobre lo cap, e l'altra dejus que nos pogues seure, lo tercer als pits, lo quart a les spatles, e vn a cascun costat. En apres vench lo dit tiran, e demana al dit frare seu per que estaua trist, e com no fehia la cara alegre. Al qual respos lo dit frare seu: en quina manera poria jo hauer alegria, e per que no hauria tristor, quem veja entre tants perillous coltells. E lauors lo dit tiran dix: frare meu, jo son posat entre pus

²⁶ Només insinuada per Boeci: «Havent experimentat el perills del seu destí, el tirà va representar la por que li provocava el govern amb la situació terrorífica d'una espasa penjada damunt del cap.» (III 5, 6).

perillosos coltells, per les grans ansies e angoxes que he per lo regiment del regne. (122).

III La versió catalana com a reinterpretació de la *Consolació* de Boeci

Jordi Rubió i Balaguer afirma que la versió catalana està basada en el comentari de la *Consolació* de Thomas Anglicus:

La traducción se hizo a base del comentario atribuido a Santo Tomás de Aquino en la Edad Media, que después se supuso ser obra de Thomas Anglicus y hoy se cree que pertenece tal vez a Guillelmus Whetely. Los metros del original latino están en prosa y la constante interpolación de los comentarios del explanador, que sirvió de original, quita vigor y coherencia a la versión. El autor de ella dióse cuenta de la dificultad de su empresa. Por esto siguió el comentario que atribuía a Santo Tomás.²⁷

Ara bé, Rubió i Balaguer no dona cap mena de prova d'una asserció tan general i de tanta transcendència per a una interpretació correcta de la versió catalana. En realitat, una lectura atenta de les dues obres - aquesta versió i el comentari de Thomas Anglicus²⁸ - fa palès que una tal dependència bàsica és inexistent. El comentari anglès es desenvolupa tot ell en un pla rigorosament metafísic i, seguint constantment molt d'aprop el text original, procura aclarir els mots més importants del mateix sense les exemplificacions i aplicacions moralitzadores de caire popular, que caracteritzen l'obra dels dominics catalans, els quals tot sovint perden el fil del pensament boecià. Com a mostra d'aquesta profunda discrepància exposaré el començament del comentari del pensador anglès al cant del mite d'Orfeu i Eurídice de la *Consolació* (III m 12) per comparar-lo, tot seguit, amb la introducció d'aquells a la narració detallada que fan d'aquest mateix mite. La

²⁷ *Historia General de las Literaturas Hispánicas*, bajo la dirección de Guillermo Díaz-Plaja: *I Desde los orígenes hasta 1400, Literatura Catalana*, Barcelona: Barna, (1969 = 1949), 718.

²⁸ La paternitat de Tomàs (Jorz o Joyce) de Sutton respecte del comentari a la *Consolació* atribuïda a Tomàs d'Aquino és realment dubtosa: Cfr. *Dictionary of National Biography*, London: Smith, Elder & Co. (1892), XXX 204. Sobre si aquest comentari és idèntic al de William de Wheatley (Whetly), no goso prendre posició.

base comuna del text original per a l'un i per als altres són simplement quatre versos:

Feliç qui ha pogut contemplar
la font lluminosa del bé,
feliç qui ha pogut trencar
les cadenes de la terra feixuga. (III m 12, 1/4)

Doncs bé, el comentarista anglès, després d'unes consideracions sobre la mètrica - temàtica que els dominics catalans mai no toquen - escriu:

En aquest metre la filosofia, després d'haver mostrat quina cosa és la benaurança autèntica i on es troba, exhorta a perseverar en la contemplació d'aquella benaurança. En primer lloc, doncs, afirma que és feliç aquell que, un cop abandonades les coses terrenals, es consagra a la contemplació divina. Segonament, mostra què impedeix aquesta mena de contemplació. En tercer lloc, ensenya com es pugui evitar l'impediment. El segon punt comença amb el mot «Quondam» (v. 5); el tercer després d'«haec fabula» (v. 52). En primer lloc, diu: Feliç qui ha pogut contemplar - això és, veure amb deler - la font lluminosa del bé - això és, Déu que és la font de tot bé -; i feliç qui ha pogut trencar els lligams - això és, els afectes - de la terra feixuga - això és, de les coses terrenes que amb llur pesantor arrosseguen els homes cap avall -. Cal notar, doncs, que feliç és aquell que sotja la font del bé i que menysprea les delectacions terrenes. Per això, doncs, Aristòtil escriu en el llibre «Sobre la poma i la mort»²⁹ que benaurada és l'ànima que no està contaminada per les obres perverses d'aquest món i comprèn el seu creador. Ella és la que tornarà al seu lloc enmig de grans plaers. Ai de les ànimes, emperò, que no tenen la possibilitat del retorn a llur pàtria! Obres vergonyoses i delectacions corporals els impedeixen l'ascens cap a dalt. Aquí mostra què impedeix la contemplació de les coses divines, és a dir, els afectes a les coses terrenes, exemplificant-ho per mitjà d'una faula [...].³⁰

I segueix aleshores una exposició detalladament comentada del contingut del mite segons la versió boeciana.

La versió catalana introdueix la seva narració del mite³¹ de la següent manera:

²⁹ Escrit anònim atribuït a Aristòtil: *De pomo et morte* = Aristotelis qui ferebatur Liber de pomo versio Latina Manfredi, recensuit M. Plezia: *Auctorum Graecorum et Latinorum opuscula selecta*, Fasc. II, Varsoviae 1969.

³⁰ Boethii libri de consolatione philosophiae et commentarius, Lovanii 1484.

³¹ Veg. més amunt: pàgs. 39-40.

En apres la philosophia indui Boeci per versos que obre lo seu enteniment, e que nos leix vensre ni aterrar a la sensualitat,³² mas que tota vegada haja perseuerança en venir a clara conexença de veritat, dient axi: Beneuenturat es aquell qui pot ab desig veure la font clara del ben, e pot lunyar de si los ligams de la terra pesuga³³ e fexuga, ço es, los desigs desordonats e moguts per los senys corporals, los quals liguen e empatxen l'enteniment e el desuïen:³⁴ e axi mateix se enten dels desigs e delits de les coses mundenals e terrenals, les quals liguen hom e empatxen fortment. E per lo contrari, desauenturat es aquell quis lexa vensre a les coses dessus dites,³⁵ segons que appar en la falla de Orpheu. (166/167)

El comentari anglès manté l'equilibri entre l'aspecte positiu i el negatiu del missatge de la Filosofia suggerida per Boeci amb la doble imatge de la font lluminosa del bé i de les cadenes de la terra feixuga, i s'esforça per aclarir llur simbolisme. Els dominics catalans, en canvi, es concentren en l'aspecte negatiu i, pràcticament, només intenten aclarir què són «los ligams de la terra fexuga», perdent de vista el punt central del missatge neoplatònic, cosa que no passa al comentarista anglès, per al qual, ben encertadament, el no alliberament de les cadenes terrenes equival a una impossibilitat de retorn a la pàtria autèntica. És possible, emperò, que els traductors catalans hagin arreplegat alguna cosa del presumpte comentari de Thomas Anglicus. El «contemplar» (uisere) del text original (v. 2) es traduït per «ab desig veure», expressió que correspon a la nota aclaratòria de l'anglès («id est, desideranter uidere»). Una altra coincidència és l'al·lusió que fan l'un i els altres en la exposició del mite, apartant-se de la versió boeciana i seguint la de Virgili (Geòrg. IV 457), de la persecució d'Aristeu que vol violar Eurídice.³⁶ Tot i això, aquestes coincidències són massa aïllades i esporàdiques per poder considerar la versió catalana com a dependent d'una manera substancial del comentari anglès. Saplana i Genebreda, que no entengueren qüestions molt

³² No es deixi vèncer ni abatre per la sensualitat.

³³ Pesuga = pesada.

³⁴ I el desullen (ceguen, ofusquen).

³⁵ Qui es deixa vèncer per les coses damunt dites.

³⁶ Cfr. Thomas Anglicus: «la qual (Eurídice) com fugís del pastor Aristeu, que volia fer l'amor, per prats [...]», Boethii libri de consolatione philosophiae et commentarius, Lovanii 1484, comentari de III m 12, 6.

fonamentals de la *Consolació* de Boeci, tampoc foren capaços de fer un ús profund de l'obra de Thomas Anglicus.

Tendència clara, indiscutible, de la paràfrasi comentada dels dominics catalans és una defensa oberta de la concepció monoteística d'acord amb la teodicea cristiana medieval, sobretot en el punt de la creació a partir del no res, punt difícil de coordinar amb el neoplatonisme de la *Consolació*:

totes les coses son fetes per ell - Déu - e deullen de ell. En apres que ell es començament de totes, e que ell no ha començament del qual deualli ni sobira a si. (142)

I fent ús d'uns conceptes aristotèlic-tomistes exposen en un altre capítol:

car totes (les coses) han algun esser, empero totes han a esser de fet e de obra per virtut daquella cosa qui ha primer e principal esser, e per aquella virtut son conseruades en lur esser. (158)

En l'antropologia es remarca encara més la dicotomia platònica ànima-cos. L'ànima és immortal i dotada d'enteniment. El cos pel seu caràcter material esdevé seu de la sensualitat i pot degradar l'home i transformar-lo en bèstia, obstaculitzant alhora l'assoliment del fi suprem. D'aquí la permanent conflictivitat de l'existència humana.

Propietat de l'ànima és doncs la immortalitat:

la anima que es sperit no ha obs³⁷ cosa corruptile a conseruar si mateixa. (82)

I en conseqüència:

On com la anima sia immortal e perpetual, e sia dins nos, segueix se que la nostra beneuyrança degam posar en ella. (77)

La corporalitat és, en canvi, caduca:

[...] lo cors del hom apres la mort torna en corrupcio e en gran miseria, segons que vehem clarament a VII. (77)

L'enteniment és la facultat de l'ànima que atorga a l'home la supremacia en el món:

[...] e axi mateix molt mes la creatura que ha anima racionable, que les altres que no han la dita perfeccio, car ha tot ço que han les altres e encara mes la raho que es pus proffitosa que totes. (81)

El cos, amb la seva sensibilitat pròpia, entra en conflicte amb la raó:

[...] los desigs desordonats e moguts per los senys corporals, los quals liguen e empatxen l'enteniment el desuïen. (166)

³⁷ No necessita.

Aquesta conflictivitat pot esdevenir extremadament aguda:

[...] al hom es donat poder de entendre les coses diuinals, si donques pensaments bestials no li enderroquen lo seu enteniment. (248)

Car la sensualitat, els moviments de la qual en l'entendre dels traductors «son mig bestials», «[...] fa punya de desuiar nos ab coses perilloses sots semblança de be» (220). Objectiu de la sensualitat són «los delits carnals», provocats per aquelles coses «en les quals lo cors troba majors plaers, ço es, en menjar, e beure, e obra de carnalitat» (130). Característica del savi és el control de la raó sobre la sensibilitat:

[...] l'enteniment deu esser axi com a rey, sens lo qual negun no pot regir. (220)

L'ètica derivada d'un tal neoplatonisme cristià troba la seva concreció en el «contemptus mundi» (el menyspreu del món), el programa ascètic més estès de l'Edat Mitjana.

La traducció de la *Consolació* de Boeci no és una empresa fàcil. El navarrès fray Agustín López, autor d'una traducció al castellà - Madrid, 1805 - concedia:

Confieso de mi, verdaderamente, que si supiera lo que emprendía cuando comencé, no fuera posible persuadirme a tomar un trabajo tan grande.³⁸

La versió catalana d'aquesta obra, considerada d'una manera global, com a traducció i com a comentari, és un testimoni notable de l'interès de la intel·lectualitat catalana del segle XIV pel pensament del Món Antic. Representa també un considerable esforç creatiu d'una llengua jove que cerca un aprofundiment enriquidor a través del contacte intens amb la seva llengua mare, el llatí, i alhora malda per emancipar-se d'ella. I tot això en uns terrenys tan difícils com són el neoplatonisme greco-romà i el tomisme medieval. L'erudició dels dominics traductors proporciona també fragments de bona prosa narrativa.

La versió catalana de la *Consolació* fou traduïda al castellà el 1488 a Tolosa i es reedità 4 vegades, darrerament el 1518. Dos anys abans compareixia l'obra de fray Alberto de Aguayo com a primer intent de

³⁸ Citat en: Alberto de Aguayo: *Severino Boecio: La Consolación de la Filosofía*, edición e introducción del P. Luís G. Alonso Getino, Buenos Aires: Colección Austral, 1943, 394, 23, n. 1.

traducció directa de l'escrit de Boeci al castellà.³⁹ La llengua dels dominics Sapllana i Genebreda està molt a prop de la de Bernat Metge en la seva primera obra *Llibre de Fortuna e Prudència*, que és en bona part una imitació de la *Consolació* de Boeci, escrita el 1381, o sia uns 20 anys després de l'aparició de la versió dels dominics. Fins a quin punt aquest escrit ha influït en el clàssic medieval català és una qüestió que la investigació - que jo sàpiga - no ha tocat encara. Sigui el que sigui, l'obra de Sapllana i Genebreda mereix pel seu valor intrínsec més atenció per part dels romanistes catalans i catalanòfils i un lloc de més consideració en la història de la literatura catalana.

³⁹ *Severino Boecio: La Consolación de la Filosofía*, edición e introducción del P. Luís G. Alonso Getino, Buenos Aires: Colección Austral, 1943, 394.